

kor rendkívül nagy számban olvashatunk fiktív személyek beszélgetéseiről a pamfletirodalomban és a német barokk egyik kedvelt műfaja volt a beszélgetésjáték (Gesprächspiel).

A szokatlan tartalom és megjelenítési forma konstatálása mellett nem hanyagolható el az a szempont sem, hogy kinek készült a nyomtatvány. A szabályos kalendáriumrészből következők, hogy a naptár olvasói körét a német kereskedő polgárság és földműves réteg között kell keresnünk. A forgalmazó könyvkereskedő lipcei székhelyű, a megjelenített személyek fontossági sorrendjéből következően evangélikus közönségre számított. Ezt támasztja alá a nyomtatvány franciaellenessége is, a protestáns német fejedelemségek erőteljesen tartottak a katolikus francia befolyástól.

Az unikumként megismert német kalendárium jelentőségét nem eltúlozva utalni kell arra a szerepre, amelyet a korabeli külföldi nyomtatványok betöltöttek a magyarországi események nemzetközi megítélésében. A megélenkülő propagandakutatás, a közvélemény alakításának vizsgálata az utóbbi években új lendületet vett, az elméleti alapvetések és a forráskutatások elsősorban a 17. sz. második felére koncentráálódtak.⁸ A vizsgálatok kiterjedtek a politikai publicisztika különböző műfajaira (pamfletek, röpiratok stb.), a történeti, földrajzi leírásokra éppúgy, mint a szépirodalmi megjelenítésekre (versek, drámák, széppróza) és a grafikai ábrázolásokra. Jóllehet a kalendáriumokkal foglalkozó szakirodalmi feldolgozások sokféle szempontot érvényesítettek⁹, a politikai propaganda eszközként nem foglalkoztak a naptárakkal, feltehetően azért, mert a nagy példányszámú kiadványok – mulékony tartalmuk miatt – csak kis mennyiségben maradtak fenn.Éppen ezért értékes, ha egy-egy váratlanul előbukkanó példány felhívja a figyelmet arra, hogy a nagyon széles és nem túlságosan magas műveltségű olvasóréteg befolyásolására ezzel a műfajjal is lehetőség nyílt.

NÉMETH S. KATALIN

Fridvaldszky János (1730–1784) élete és munkássága.* Fridvaldszky János a 18. századi művelődéstörténet érdekes alakja. Eddig még nem jelent meg róla életrajz, legfőként azért, mert csak a jelen korban áll össze szerteágazó tevékenységéről egységes kép. Igazi polihisztor volt, eddig különféle szakterületek külön-külön tartották számon.

Klaniczay Tibor „a legkiválóbb jezsuita historikusok” közt említi. Benkő Samu társadalompolitikusként ismeri, Csetri Elek a leglelkesebb méltatója, de csak mint mezőgazdasági szakírónak. Mineralógusi, teológusi tevékenységét kevésbé ismerik. Bogdán István mint papíripari feltalálót tartja számon, de József keresztnéven. Kosáry Domokos felfedezi sokoldalúságát, s mint „sokat író” minősíti. Trócsányi Zoltán az, aki őt először érdeme szerint méltatja.

Életével kapcsolatban számos téves adat van forgalomban. Nem volt tisztázott az sem, hogy rokona-e Frivaldszky Imre (1799–1870) és Frivaldszky János (1822–1895) természettudósoknak. Ezt ők maguk sem tudták, a genealógus Nagy Iván sem tudott dönteni ebben a kérdésben.

⁸ L. Köpeczi Béla és Csapodi Zoltán id. tanulmányait, valamint LUKÁCS Zs. Tibor: *A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése.* = Aetas 1995. 1–2. sz. 68–94., G. ETENYI Nóra: *A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében.* = Uo. 95–139.; Uő: *Az 1663–64-es magyarországi török elleni háború a birodalmi nyilvánosság előtt.* Kandidátusi disszertáció. Kézirat. Használatáért a szerzőt illeti köszönet.; R. VÁRKONYI Ágnes: *Európa Zrínyije.* = ItK 1996. 1–2. sz. 1–39.; BENE Sándor: *A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben.* = ItK 1996. 4. sz. 369–394.

⁹ Vö. HERVAY Ferenc: *Magyar krónika a régi magyar kalendáriumokban.* = MKsz 1970. 4. sz. 373–378.

* SZINNYEI III. 759. h.: a születési évszám tévesen 1740.

A Frivaldszky-család történetének kutatása tisztázta, hogy Fridvaldszky, eltérő névírása ellenére tagja e családnak, sőt a Nagy Iván-féle családfán szerepel is. Leszármazása a nemesség-szerző őstől, Frivaldszky Jánostól a következő: Jeremiás (1587k–1616?) – Mózes (1615kk–1675k) – Illés (1660k–1720k) – János (1680k–1719?) – János (1703–1782) – János (1730–1784). A család őse Walach Mihály, aki 1413-ban megveszi a Zsolnától délre fekvő Frivald soltszjogát, s ettől kezdve e községről kapja a nevét. E községből – amely Mária-kegyhely – származott el Fridvaldszky apja Pozsonyba, ahol a jezsuitáknál tanult. Előbb Esterházy Imre hercegprímás pozsonyi uradalmának és palotájának provisorja lesz, majd 1745 után az Esterházy családé s Pozsonyban szenátor. Felesége Tatay Anna-Mária. Öt gyermekük közül a legidősebb Fridvaldszky János, akit 1730. december 13-án keresztelnek a pozsonyi szent Márton koronázó templomban. Az 1740-es születési év és Zólyom, mint születési hely olyan téves adat, amit egymástól vett át a róla szóló, több mint egy tucat német, magyar és szlovák nyelvű lexikon-cikk.

Elemi iskolai tanulmányait a jezsuitáknál végzi a német nyelvű Pozsonyban. 16 éves korában, 1746-ban belép a jezsuita rendbe, mint novícius Nagyszombatban. II. éves novíciusként Bécsbe kerül 1747–48-ban. 1748–49-ben Szakolcán tanul filológiát, 1750–51-ben Bécsben végzi a bölcsélet II. évét, azaz a fizikát. 1752–53-ban Pozsonyban, 1753–55-ben Bécsben felső matematikát tanul. Ezután egy ideig ő maga is tanít: 1755–56-ban Budán a felső retorikai osztályt.

Ebben az évben szakértőnek hívják meg Csölyös és Pálos kiskunsági puszták határperében, amelyeket 1755–56-ban volt a döntő szakasza. Elvégzi a felmérést, a területszámítást, a színes vázlatot díszes keretbe rajzolja, amit angyalalak díszít itélőharonával.¹

1756–57-ben Nagyszombatban tanítja a retorikai osztályt. Majd elkezdte teológiai tanulmányait: 1757–59-ben Bécsben I., ill. II. éves, 1759–60-ban Nagyszombaton III. éves. 1760-ban szentelik fel, tanulmányait 1761-ben fejezi be. Bécsben nevét még Frivaldszkynek írja, később állandósul a Fridvaldszky változat. Ismét tanítani küldik előjárói: 1761–63-ban Bazinban szintaxist-grammatikát. Ő a diákkongregáció vezetője, ő írja a házi krónikát, lelkipásztor, az énekkar vezetője. 1763–64-ben Gyulafehérvárott tanít, szintén szintaxist-grammatikát, emellett diák-kongregáció vezető, rendi krónikás, helyőrségi táborigazgató, magyar–német–„szláv” nyelvű lelkipásztor. 1764-ben helyezik Kolozsvárra, az ottani főiskola-rangú akadémiára matematika-tanárnak. Emellett templomi magyar hitoktató, rendi krónikás, könyvtárosa egy több mint 10 000 kötetből álló könyvtárnak, amelyet közben alaposan meg is ismer, mint életpályájából kiderül. Az intézet rendelkezett nyomdával, csillagvizsgálóval is, innen hívták meg Hell Miksát. Fő tevékenysége a matematika tanítása, amelyhez hozzátartozott a mechanika, az építészet is.²

A *Dissertatio de natura ferri c.* első műve³ tulajdonképpen főiskolai jegyzet, két diákja lejegyzésében, de önálló kutatások eredménye, nem hagyományos studium továbbadása. Fejezetei: A vas tulajdonságai; Vasoldatok; Vasvegyületek. Itt nem mulasztja el észrevételezni, hogy a savanyú rajnai bor oldja a vasat, a magyar tokaji bezzeg nem; Vasötvözetek; Magyarországi vasbányák (Zólyom, Gömör, Szepes, Torna) rövid ismertetése; Erdélyi vasbányák részletes ismertetése.

Innen indul önálló tudományos tevékenysége: Kísérleteket végez – valószínűleg az akadémia győgszertárában, megkezdi ásványgyűjtéseit. Vitán felül az ő gyűjtőmunkájának gyümölcse az ásványtár, megveti alapjait az intézet természetrajzi gyűjteményének.

Egyúttal a fellelhető eredeti okleveleket is feldolgozza tárgyához. Módszerét is leírja. Gyűjtőútjainak, szakirodalmi és levéltári kutatásainak nagy szintézise az első magyarországi mineralógiai

¹ Megtalálható a Kiskunfélegyházi Levéltárban 63.111.1. sz. alatt, reprodukcióját közli METZNER Károly, ANTAL Árpád tévesen 1780. évinek tartja.

² Előadásainak tartalmáról 1764–1769. évi, más könyvekben közölt vizsgakérdések alapján tudunk. (PETRIK, V. 159, 270, 526, VII. 234, 536.)

³ Kolozsvár, é. n. (SZINNYEI III.)

monográfia.⁴ „Mint mineralog elsőrendű, sőt e tekintetben műve máig is egyetlen” írja róla a pozitívista történész Szilágyi Sándor. Művével a magyar geológia megalapítója lett. A könyv 87. oldalán írja le az általa felfedezett – majd később mások által – nagyágitnak nevezett ásványt, amelynek „Mira haec est fors”..., hogy egyetlen olyan ásvány a világon, amely vegyületként tartalmazza az aranyat. A könyv felépítése:

I. Erdély topográfiája, az ásványtartalmú hegyek rendszere. II. Fémlelőhelyek. A legrészletebben az aranybányákat tárgyalja, egyenként felsorolva (Abrudbánya, Korpona, Bucsum, Topánfalva, Offenbánya, Aranyosszék, Abrud-Zeller, Volkoi, Zalatna, Nagyág). Nagy súlyt helyez a bányák történetére is. Itt eredeti okleveleket teljes egészében közöl, valamint ókori feliratokat is. Leírja a cigányok, oláhok szerepét az aranybányászatban. Az ezüst, réz, vas, ón, ólom bányák ismertetése jóval rövidebb. III. Fél-fémek: higany, antimon, bizmut, cink, arzén. IV. Kén. V. Sók: Szulfát, alumínium, alkáli, bór, nitrát, konyhasó, ammóniák bányák. VI. Földek és kövek: Drágakövek, féldrágakövek, – márga, kréta, talkum, márvány. VII. Vizek: Folyamok és tavak vízrajza. Ásványtartalmú vizek, gyógyvizek, borvizek, hőforrások. A könyv végén 5 bányászati ábra található, amit ő maga rajzolt.

Nagy gyűjtőútjain felkeltik érdeklődését az erdélyi egyéb római feliratok is. Egyfelől források ezek Mineralogiája számára, másfelől érdeklik, mint oláh származású embert, aki vallja az oláhok római eredetét. (Pl. a gornikokat a cornicularis katonák leszármazottjainak tartja naív etimológiával. Azt is bizonyítéknak tekinti, hogy az oláhok is, a régi rómaiak is egyaránt babonások stb.) *Inscriptiones* c. művét a nemzetközi szakirodalom jelenleg is számon tartja.⁵

Útjain nemcsak feliratot és ásványt gyűjt, hanem megfigyeléseket a gazdasági, társadalmi helyzetről, a nép életéről. E megfigyeléseit megbeszéli Hadik András gróffal, 1764–68 közt Erdély főkormányzójával, akinek az *Inscriptiones* c. művét is ajánlja, majd az itt született elgondolásokat Hadik 1769 elején terjedelmes emlékiratban adja át Bécsben, a birodalmi fővárosban.⁶ E mű felméri az erdélyi közállapotokat és a konzervatív rendiséget elmarasztaló hangon, jobbjágybarát alapállásból elemzi a gazdasági élet, a kormányzás, általában az állami társadalmi lét valamennyi fontos kérdését. Helyzetelemzését konkrét intézkedéseket tartalmazó javaslattal toldja meg. Meg akarja állítani a kivándorlást Erdélyből. Erdély természeti kincsekben gazdag, 70 éve nem volt háború, a szegénység mégis nő. Ennek az oka: a jobbjágyság roppant terhei, elsősorban a robot, különösen a hosszú fuvar, ezt kellene megreformálni. Reformokat javasol a nemesi birtok elaprózódása ellen. (Fridvaldszky családja tapasztalatból tudta ennek hátrányait!) Az egyre szegényedő földesurak kiteszik jobbjágyaikat telkükről, hogy maguk gazdálkodjanak, ezért az örökösödési jogot is reformálni kellene. Erdély lakossága egyenetlen; a szabad költözés tilalma nem teszi lehetővé a kiegyenlítődést, ezért a jobbjágy inkább az országból vándorol ki. A földesurak elveszik – jogtalanul – a parasztok irtásföldjeit is. Javasolja a műveletlen földek hasznosítását, az erdősítést. Javasolja egy mezőgazdasági egyesület felállítását, amit a kormányzat már 1766 óta szorgalmaz.

Az államtanács Bécsben a beadványt hónapokig tárgyalta. Az év végén Mária Terézia rendeletet hoz, ám az ebben foglaltak messze elmaradtak a beadványhoz képest, amely lényegében a

⁴ *Minero-logia magni principatus Transylvaniae*. Kolozsvár, 1767.; Bécs, 1774. (PETRIK, I. 830. Kritikát ír róla BORN 1777-ben.)

⁵ Kolozsvár, 1767. (PETRIK, I. 830., CSETRI Elek 1965)

⁶ *Bevölkerung des Landes mittels Einschränkung der entvölkender Benehmigungen*. (Példányai: Wien, Staatsarchiv: 1.) Ungarn Spec. Transylvanica sep. 326. fasc 2. 2.) Staatsrat, 1769, no. 951. Részletet közöl belőle MAKKAI László, ismerteti TÓTH András és BERLÁSZ Jenő. Hogy Hadik András és Fridvaldszky a szerzői, azt BENKŐ Samu tisztázta.)

jobbágyrendszer felszámolását tűzte ki célul. A javaslatból csak egy valósult meg: a mezőgazdasági egyesület.

Gyűjtőútján az 1760-as évek közepén érdeklődése már a növényvilágra is kiterjedt. Ide datálható az az *Atlas botanicus* c. kéziratos album, amelyet a maga számára készített.⁷

Megismerkedik a Bánffy-család egy tagjával, itt kezébe kerül az a II. Endre-kori oklevél, amely a Bánffy család őseinek szól, arra a birtokra, amit a lázadó Simon bántól vettek el. Ennek alapján írja meg kis művét.⁸

Az adatokból úgy tűnik, hogy 1769-től az egyetemi oktatásból visszavonul, egyre inkább a könyvtári, laboratóriumi kutatás és a terepmunka foglalja el. 1770 táján megfordul a Szepességben is.

1769-ben bécsi kezdeményezésre megalakul Nagyszébenben az első erdélyi mezőgazdasági egyesület. F. János kapcsolatba lép vele, sorban írja az elnöknek különféle javaslatait: gránátot, achátot és egyéb ásványokat talált. Ír a csicsóka és a földimogyoró felhasználásáról, a tökmagolajról, a gyékénypapírról, máriaüvegről, molibdénről, márgáról, fehér agyagról. Tőzeget ajánl tüzelésre, alcali lixiviosa nevű földet a vászonszövéshez. Mária Terézia intézkedésére a bécsi erdélyi kancellária 1770. szept. 12-én leír a Guberniumhoz az öt találmány, a pityóka kenyér és pálinka, az alcali lixiviosa, a fafaragásra ajánlott vörös színű tiszafa és az Európában elsőként javasolt gyékénypapír tárgyában. A tőzegnek a hivatkozott holland irodalombelivel való azonossága iránti kétséget Fridvaldszky János tisztázza, miközben Mária Terézia ismét foglalkozik ezzel az ügyvel. Meghívják az egyesületbe commembrumnak.

1770-ben készítette el az Egyesület részére *Projectum oeconomicum*⁹ c. sűrűn teleírt 14 oldalas kéziratos művét. Ebben továbbszövi korábbi gondolatait. Javasolja a háromnyomásos rendszert a földművelésben; ajánlja az irtásföldek fokozását egyéni érdekeltség alapján. Kárhóztatja a birtokok halmozóit, mert munkával túlterhelik jobbágyaikat. Azt javasolja, hogy aki 3 évig nem műveli földjét, vegyék el attól. A ló igásállat és honvédelmi szempontból is fontos, ezért szállítsák le a loádót és emeljék inkább a boradót. A sóadót is szállítsák le az állattenyésztés érdekében. Nem érti, miért nem tenyésztünk több juhot. Ami az ipart illeti: legyen kötelező inaskodás után 3 év vándorlás. Hozzanak hatósági előírásokat a fényűző ötlözködés ellen. Hívjanak be külföldről iparosokat a nálunk kevésbé ismert iparokban (pl. vászonszövés), másfelől limitálják a túl népes és ezért elszegényedő iparokat. A kereskedelmet merkantilista szempontból tárgyalja. Létesítsenek manufaktúrákat, hogy ne kelljen cikkeket a birodalom többi részeiből vagy külföldről szállítani. Belső vámok és felvásárlási céhmonopóliumok ellenében a szabad kereskedelem híve. Javasolja a nép oktatását a korszerű gazdálkodásra.

1771. február 1-jén megjelenik az egyesületben, az egész ülés csak az általa bemutatott találmányokkal foglalkozik. Bemutat kétféle csicsókakenyeret (az egyik félig gabonaliszttal készült), továbbá kukoricapálinkát. Az egyesület támogatja egyéb javaslatait is: alcali, törökmogyoró, máriaüveg, tiszafa, sápo, timsó. Papíripari kutatásait tovább folytatja:

„Az erdélyi főkormányzékhez intézett, 1771. április 12-i beadványában rongypótló, rongyhegyettesítő nyersanyagként a Typha-t, magyarul a nádbotyikót, vagyis a gyékényt ajánlotta, valamint a len és kender közvetlen felhasználását. Ha a gyékénypapírnak semmi más haszna nincs – írja, – mint hogy fogalmazásra vagy egyéb közönséges célokra használják, akkor is érdemes vele

⁷ Bp. Egyetemi Könyvtár kézirattára, MS E 53. Ide Pray György jezsuita révén kerülhetett, aki e könyvtár igazgatója 1777-től. A 126 oldalas fóliánson Fridvaldszky kézírásával szerepelnek a növények latin–német–magyar nevükön. Sok beragasztott növény már letörött. Az Egyetemi Könyvtár Kézirattára címjegyzéke I. 127. az atlaszt tévesen tartja 19. századnak.

⁸ Kolozsvár, 1770 (PETRIK, VII. 167., SZINNYEI III.-ban az évszám tévesen 1760).

⁹ Említi és méltatja: KÁRFFY Ödön. Jelenleg lappang.

foglalkozni, mert ez a nyersanyag szinte költség nélkül összeszedhető az ország tavaiban, és egy font (0,56 kg) gyékényből 27 iv papírt lehet készíteni. Persze a felfedezés dicsőségéről sem szabad megfeledkezni: Európában mi terjesztenék el a gyékénypapírt. A lent és a kendert közösen is fel lehet használni. Szükség lenne azonban a növények intézményes termesztésére és begyűjtésére. E nyersanyagokból készült mintapapírokat, amelyeket a nagyszebeni papírmalom mestere készített el, mellékel. Természetesen e találmány nem tökéletes. A papírt vékonyabbá és fehérebbé kell tenni. Ha a gyékénypapírt használhatónak ítélik, akkor a papírkészítő tiszta mésszel végzett kezeléssel javíthat a minőségen, főleg fehéřítheti...

Fridvaldszky beadványait is hasonló papírra írta, de barnábbra és vékonyabbra. A minőség ez idős szak konceptpapírjánál gyengébb, de a csomagolónál sokkal jobb. Nem tudjuk, Fridvaldszky honnan jutott e megoldásra. Lehetőséges, hogy ismerte a külföldi kutatásokat, feltehető, hogy levelezett Schaefferrel és az ő kísérletei ösztönözték. De lehet, hogy kizárólag növényteni kutatásai adták kezébe a megoldást. Azt viszont tudjuk, hogy javaslatát nem vezették be általánosan. Bár a kormányzék javasolta, az udvar bizonyos tájékoződó elöintézkedéseket tett, a javaslatot nem vezették be, az új nyersanyagot papírkészítöink nem alkalmazták... Csak sajnálhatjuk, hogy nem mélyedt el jobban e témában, mert bizonyosra vehetjük, hogy jelentős eredményt ért volna el. Ugyanis nem öncélúan kutatott, eredményeinek társadalmi hasznosítására törekedett. – írja róla Bogdán. A kancellária 1771. okt. 17-én leír a guberniumhoz a tőzeg-tűzelőanyag ügyében, hogy a mezőgazdasági egyesület foglalkozzék a kérdéssel és értesítsék a királynőt az eredményről. A bemutató sikeres volt már korábban az egyesületben. Fridvaldszky János tanítványa volt az a Gheorghe Şincai, aki később a tőzeg egyik legnagyobb propagátora volt, s emellett történelmi források gyűjtöje, ugyanúgy, mint mestere.

Az Egyesület még 1770-ben kiírt pályázatára adja be az 1771. okt. 20-ára datált 38 sűrűn teleírt kéziratoldalból álló, földművelésről szóló pályaművét.¹⁰ Ez Csetri szerint „Fridvaldszky János és a korabeli Erdély legjelentősebb természettudományi műve”. A kiírt pályázatra ez az egyetlen munka érkezett be. Angol és holland tapasztalatok alapján javasolja a trágyázást, a márgával való talajjavítást. A kérdéssel már régebben foglalkozik, mert 3 éve (1768 óta?) kísérletezik különféle szántásokkal. Leír egy saját találmányú szántó-vető gépet is. A külföldi példákat összehasonlítja az erdélyi gyakorlattal, nem szolgailag másolja a külföldet. Rendkívül korszerű, alapos munka. Európai színvonalú, egyúttal összhangban a paraszti tapasztalattal. Több rajzot közöl. Az Egyesület 1772. febr. 23-án a királynőnek jutalomra terjeszti fel.

Tanulmányt ír a méhészetről is, a gyergyói tapasztalatok általánosítását ajánlja az 1772. márc. 14-i anketón.¹¹

Kutatásaihoz anyagi támogatást (subsídium) kér, Mária Terézia rendeletére (1772. ápr. 25.) évi 200 Ft fizetést (pensio) kap. Ugyanez év végén feloszlik az egyesület. Ennek ő volt a legtevékenyebb, legképzettebb tagja, sőt neki köszönhető, hogy a korabeli többi hasonló egyesület közül ez volt az egyetlen aktív.

Még 1771 táján egyszer kutatóútján örmény vándorkereskedőkkel találkozik, akikkel beszédbe elegyedve arról értesül, hogy kordonvándórt nem lehet erdélyi nyersanyagokból készíteni, mert hiányzik hozzá a „skumpia”. Felkelti érdeklődését a kérdés, elmondhatja magának, hogy milyen ez a növény, azonosítja a rendelkezésére álló botanikai munkákból, majd elkezd keresni (Neve: cotinus, cserszömörce.). Egy éven át hasztalanul keresi a Kárpátok Moldova és Máramaros vidékével határos tájain, majd (1772-ben?) Hunyad megyébe megy át. Itt találja meg Ulm és Aranyos

¹⁰ *Dissertatio de agris fimandis et arendis pro M Principatu Transilvaniae.* (Országos Levéltár, B2, 1772: 829. Kiadása román fordítással: CSETRI 1970. Részleges magyar fordítása: KOVÁCS L. Címlapjának fényképe: CSETRI 1979, ábrái és méltatása: CSETRI 1977, valamint BALASSA Iván)

¹¹ Említi és méltatja: KÁRFFY Ödön. Jelenleg lappang.

közt egy hegyen. Mindezt leírja *Dissertatio de skumpia* c. művében.¹² Leírja a skumpiával végzett kísérleteit: gyógyhatását, vegyi feltárását. Kiszámítja, hogy a cotinus import Erdélynek több ezer rajnai forintjába kerül. Egy gazdatiszt segítségével cotinus-ültetvényt telepít. Leírja a kordovánbőr készítését. A művet nincs módja már a mezőgazdasági egyesület elé terjeszteni, mert az már nem létezik, ezért kinyomatja. Ekkor már a jezsuita rendet is feloszlatták, ezért természetrajzi kutatásainak lehetőségeitől megfosztva a művet hattyúdálának érzi és lábjegyzetekbe zsúfolva nyilvánosságra hozza korábbi ki nem nyomtatott és azóta keletkezett felfedezéseit, eredményeit: Keserűforrások és timsó felfedezése; tőzeg, tintának alkalmas földfesték. Kenyér készítése csicsókából, Myrrhis gyökérből vagy gombából. Talajjavítás márgával vagy kagylókövületes kőzettel. Tűzvédő bevonat épületekre aszbesztből. A Kaly geniculatum (*Salicornia*) növényben szóda van, nádbuzogányból papír készíthető. Tiszafából pecsétviasz, faragvány, a pinus cedrina bútorfának alkalmas. Sóbányából kinyert fa fekete, mint az ében, sótartalma miatt időjárás-jelző. Talált achátot, karneolt is.

Érdekes, hogy a művet a kolozsvári református kollégium nyomtatja ki, nyilván, mert ekkor az akadémia nyomdája már nem volt a rend birtokában. Ugyanekkor magát még jezsuitának nevezi, a művet Szűz Mária tiszteletére szenteli. Mindez szép emberi kapcsolatokra mutat.

1773. augusztus 6-án a skumpia telepítésre kapja az évi 200 rajnai forint subsidiumot. 1773-ban feloszlatták a rendet, de aktivitása változatlan: talál Túrócban megismert balsamfát (*Pinus falcata pigmea*, Krumbholz), hasznosítható követ (*punica*, Cimsenstein), kövületet (*Marsupia*), majd lőfegyverekhez való kovát (*silices*) Hunyad-megyében, és 6 megyében további 13 lelőhelyen, amiért az 1774. évi 200 Rhft-ot kapja, foglalkozik a tőzeggel, a skumpia kísérletekkel is 1776-ig. Mindezt állandó jövedelmet, „kísérleti fizikusi” állást kér. Iskolatáblához, a tetőfedéshez palát is talál. A kolozsvári papi szemináriumhoz nevezik ki régensnek, 300 bécsi Ft fizetéssel. Tudomásul veszi, hogy nem veszik hasznát mint fizikusnak, energiáját az oklevelek gyűjtésére koncentrálja (ezt soha nem is hagyja abba). Az Egyetemi Könyvtár kéziratárában őriznek egy 18. századi vaskos fóliánskötetet, régi oklevelek másolataival, amelyen egy 1785-ből kelt egyezés szerepel, hogy összeállítója a jezsuita történészek gyűjtését is feldolgozta, közte az övét is.¹³ E gyűjtött oklevelekből megírja újabb történeti művét, most már egészen konkrétan Szűz Mária tiszteletére: *Reges Hungariae Mariani*,¹⁴ amelyben előszámálja a régi királyok Szűz Mária tiszteletét a tett alapítások tükrében. Sok kolozsmonostori adatot hoz, amelyek saját gyűjtésük. Érdekes, hogy a magyar királyokat csak a mohácsi vészig tartja számon. E könyv tulajdonképpen forráskiadvány, oklevélkivonatokkal.

1776-ban egy másik egykori jezsuitával együtt könyvcenzornak akarják kinevezni, de ő inkább főúri pártfogói támogatásával a magyar királyi kancelláriához folyamodik apátsági javadalomért. Közügyekbeli érdemeiért székesfehérvári, rozsnyói vagy szeptesi kanonokságot kér. Végül a szeptesi kanonokságot kapja meg október 1-jén. Még ez évben, december 26-án, be is költözik a XIX. számú kanonoki házba.¹⁵ Ezzel elhagyja Erdélyt és teljesen a papságnak szenteli magát. Elsőként lett a szeptesi püspökség címzetes apátja. 1777-ben iktatja be fényes ünnepi mise keretében maga a püspök (ez korábban nem volt szokás). A templomban akkora a tolongás, hogy a kripta beszakadt a tömeg alatt, de ijedségen kívül senkinek más baja nem esett.

¹² Kolozsvár, 1773. (Magyarul: DOMOKOS)

¹³ Székely Sámuel szerkesztésében. (Bp. Egyetemi Könyvtár kéziratára, MS G 151 V. A történetről: FEJÉR VII/1. előszó, 9.)

¹⁴ Bécs, 1775. (PETRIK I. 830., SZINNYEI III. egy *Heroes Hungariae Mariani* c. művet is említ, de ilyen nem található fel.)

¹⁵ Itteni tevékenységéről részletesen ír HRADSKY József.

Mint szepesi kanonok, a tudományok iránt sem veszítette el érdeklődését. Latin levelezést folytat az iglói Czirbesz Sámuellel és fiával (1779–1782), Jónással, aki maga is ásvány- és könyvgyűjtő, valamint író, mindketten evangélikus lelkészek, akikkel Fridvaldszky János, a jezsuita meghitt barátságban van.¹⁶ A székesegyház kisebbik szentségmutatóját saját kezűleg csiszolt (és valószínűleg gyűjtött) opákkal díszíti.

Egy alapkö-feliraton előfordul a neve másokéval együtt 1777-ben. 1777. május 2-án megkapja az árvai főesperességet, amely régóta betöltetlen.

1778-ban Szalbek szepesi püspök bécsi távolléte idejére Fridvaldszkyt tejhatalmú helyettesévé nevezi ki. Ez időben alkalmi latin verseket ír, amely tevékenység nem idegen tőle, hiszen korábbi műveiben is szívesen idézi Hortiust, Vergiliust. 1778-ban új ebédlő elkészültére ír 40 soros disztichont, amit a püspöki levéltárban őriznek.¹⁷ Klasszicizáló téma Orpheus, Ganymedes stb. említésével. Verset ír Pálffy Károly zemplén megyei főispán beiktatására,¹⁸ Andrássy Antal püspökké szentelésére.¹⁹

További egyházi funkciókat-javadalmakat is kap: elsőnek ő kapja 1779-ben a „Magyarország és Lengyelország közti főesperességet”. Később 1780-ban megkapja a lipői főesperességet is, egy olyan vidéken, amely túlnyomóan protestáns.

Liptóban ítélőtáblai ülnök is. Mint lipői főesperes, kapcsolatot tart Illésházy gróf lipői főispánnal.²⁰ A morva bevándoroltak (talán habánok) ügyében a császári udvarnál kér támogatást a katolikus vallás érdekében.

Ekkor adja ki teológiai-mariológiai főművét.²¹ Felépítése:

I. Mária szeplőtelen fogantatása, születése, neve, foganása, látogatása Erzsébetnél, tisztulása, fájdalma, elszenderülése, feltámadása, mennybevétele. Külön fejezet még: az angyalokról. II. Mária tisztellete, rózsafüzér, skapuláré. Figyelemreméltóan előremutat a 19. századi, a 20. századi Mária-dogmák irányába. Mária szüléséről érdekes módon nem szól fejezet. A fejezetek végén verses imádságokat ír Máriához. Dogmatika és lelkiség egyszerre. A „Szűzanya és az angyalok ünnepeire egybeszerkesztett” mű inspirálója hihetőleg a frivaldi templom titulusa, amely Mária, az Angyalok Királynője.

1783-ban megkapja a szepesi székesegyház főesperességét is. Halála előtt nem sokkal a szomolnoki apátsággal való vitájában a királyi kancelláriához folyamodik. Az ügy befejezése előtt 1784. május 3-án meghal Szepesváralján, s a székesegyház kanonoki kriptájába temetik.

Irodalom

A Magyar Országos Levéltár anyagából átkutatásra kerültek az A 39, B 2, F 36, F 46, F 61 fondok.

ANTAL Árpád: *A Szolnok megyei levéltár kéziratok térképeinek katalógusa*. Szolnok, 1974. 16. tétel.

BALASSA Iván: *Az eke és szántás története Magyarországon*. Bp. 1973.

BENKŐ Samu: *Sorsformáló értelem*. Bukarest, 1971. 44–48.

BERLÁSZ Jenő: *A Mária Terézia kori kivándorlások...* Bp. 1939. 21–43.

¹⁶ Országos Széchényi Könyvtár Levelestár.

¹⁷ HRADSKY 63. közli.

¹⁸ *Ode in Carolum...* Lőcse, 1779. (PETRIK I. 830.)

¹⁹ *Poemation ad Solemnia...* Rozsnyó, 1780. (említi SZINNYEI III.)

²⁰ Illésházy – Levéltár. Országos Levéltár C 515. tekeres 212 c. 5432 sz.

²¹ *Supellex concionatoria in testa Deiparae Virginis et angelorum concinnata*. 1781. I. rész Lőcse, II. rész Kassa. Második kiadása: 1782. (Említi Magyar Hírmondó, 1782. 14. sz., PETRIK IV. 41. Kézirat példánya: Győri Egyházmegyei Könyvtár, XVIIIC 21. Ezt e könyvtár katalógusa cenzúrapéldánynak tartja, mert több kéz írta, egyúttal 1785-re keltezi, ami ezzel ellentmond.)

- BOGDÁN István: *A magyarországi papíripar története*. Bp. 1963. 228–229.
- BORN, Ignace de: = *Nuovo Giornale d'Italia*, Venezia, 1777. I. 116.
- CSETRI Elek: *Fridvaldszky János, a természettudományok korai úttörője*. = *Korunk* 1965. 1521–1526.
- CSETRI Elek – ENGEL, C.: *Prima lucrare agronomică de specialitate din Transilvania*. București, Centru-de Int. și doc. pt. agricultură și silvicultură. 1970.
- CSETRI Elek: *Egy agrártudós a XVIII. századi Erdélyben*. = *Korunk* 1977. 233–244.
- CSETRI Elek: *Az erdélyi Mezőgazdasági Egyesület*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1979.
- DOMOKOS János: *Fridvaldszky János: Dissertatio de Skumpia*. Bp. 1944. (benne életrajzi adatokkal)
- FEJÉR György: *Codex diplomaticus*. I–X. Buda, 1829–1844.
- HRADSKY, Josephus: *Initia, progressus ac praesens status Capituli ad S. Martinum...* Szepesváralja, 1901. 61, 63, 495, 496, Appendix 358.
- KÁRFFY Ödön: *Az első erdélyi földművelési egyesület*. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 1898.
- KLANICZAY Tibor: *Magyar irodalomtörténet*. Bp. 1964. 560.
- KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1980. 581, 631, 640.
- KOVÁCS L.: *A Magyar Nemzeti Múzeum magyar ekéi*. = *Néprajzi Múzeum Értesítője* 1937.
- MAKKAI László: *Hadik András*. = *Agrártörténeti Szemle* 1957. 37–50.
- METZNER Károly: *Kiskunfélegyháza határperei*. = *Kiskunfélegyházi Tanítóképző Értesítője* 1932. 14, 19.
- NAGY Iván: *Magyarország családai...* IV. Pest 1865. 280.
- PETRIK könyvészete
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. III. Bp. 1894.
- TÓTH András: *Az erdélyi román kérdés a XVIII. században*. Bp. 1938.
- TRÓCSÁNYI Zoltán: In: *Erdély története három kötetben*. Szerk.: KÓPECZI Béla. Bp. 1968. 1036, 1043, 1071, 1085, 1178, 1181.
- Részletesebben: *Frivaldszky-család történet, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár*, Fol. Hung. 3631/2 (1996) 84–94.

ID. FRIVALDSZKY JÁNOS

Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 18. századi külföldi könyveiben I. (Protestáns lelkészek és tanárok könyvei.) 1994-ben kezdtem meg az 1700–1750 között nyomtatott külföldi könyvek provenienciá vizsgálatát, 940 művet dolgoztam fel. A továbbiakban protestáns lelkészek és tanárok 18–19. században birtokolt könyveit ismertetem az alábbi skéma szerint:

A possessor neve¹

A könyv rövid címlírása; a hatjegyű számok a raktári jelezetek

A bejegyzés szövege

Megemlítek két dedikációt és egy könyvtárosi katalogizáló szöveget is.

A kétes olvasatokat [?] jelöli.

¹ A három evangélikus possessor neve után „ev.” rövidítéssel jelzem hovatartozásukat; a többiek mindnyájan reformátusok voltak.